

GIAN PAOLO MARCHI

A fejedelem és az irodalom¹

ÍRÁS ÉS HATALOM AZ OLASZ IRODALOMBAN

Jogtudósok és költők

„Se pareba boues alba pratalia araba & albo uersorio teneba & negro semen seminaba”: íme feltűnt az ökör, amely szántotta a fehér földet, húzta a fehér ekét, elvetette a fekete magokat. Egy paleográfus szakértő a veronai káptalani könyvtár LXXXIX kódexében található veronai találos kérdés íróját azzal a másolóval azonosította, aki a VIII. század végén a könyvtár LXII kódexébe másolta át Cresconius *Concordia canonum*-át.² Amennyiben a gondolatébresztő feltételezés bizonyítást nyer, a vulgáris olasz első dokumentumát abba a jogi kultúrával rendelkező környezetbe lehet visszavezetni, amely a székesegyházak és a nagy kolostorok oltalma alatt a már felbomlott római birodalmi jogrendszer által kínált modelleket dolgozta ki.

A Placito Capuano 960-ból származó, vulgáris olasz nyelven írt, egyszerű tanúk élő beszédét megőrkítő szövege is („Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti”) tipikusan jogi környezetbe helyezhető: Aligerno, Montecassino apátja, Pietrónak, a kolostor klerikusának és jegyzőjének közreműködésével visszautasít egy hatalmas latifundiummal kapcsolatos igénylést, amelyet egy világi személy, Rodelgrimo di Aquino próbált megszerezni Arechisinél, a város bírójánál.

A *sacerdotium* és a *regnum* között, a klerikusok és a laikusok közötti ütközőponton szilárdult meg a jegyzők és jogtudósok kultúrája, akik a *libertas Ecclesiae* védelmében és a Birodalom jogainak támogatásában voltak elkötelezettek, és hamarosan a *communé*-ket támogató, finom és bonyolult jogi struktúrának váltak mestereivé. A püspöki hatalomtól fáradtságos munkával eltávolított politikai szervek fokozatosan egyre nagyobb jogbiztonságot biztosítottak a helyi szokásjognak, és „minden végrehajtást irányítottak, még ha formálisan el is ismerték a birodalom legfelsőbb moderátori hatalmát”.³ Ilyen jogi kereseteknek voltak tolmácsai a városi krónikák írói, miközben elterjed a *laus civitatis* műfaja, amely dicsőíti, mint Bonvesin da la Riva esetében, Milano nemes tetteit, vagy a mitikus alapítókhoz köthető ősi eredetet követeli vissza. Elég utalni Lovato, padovai bíró Antenore

¹ A szerző előadása a doctor honoris causa cím átvételekor a Szegedi Tudományegyetemen 2007. november 8-án.

² Cfr. SERENELLA BAGGIO–GLAUCO SANGA–ATTILIO BARTOLI LANGELI, *Novità sull'Indovinello veronese*, „Quaderni veneti”, 21 (1995. június), pp. 39–97.

³ GIOVANNI TABACCO, *Gli intellettuali del medioevo*, in *Storia d'Italia, Annali 4, Intellettuali e potere*, szerk. Corrado Vivanti, Torino, Einaudi, 1981, p. 40.

iránti megbecsülésére; avagy ne feledkezzünk meg Albertino Mussato jegyző a haza szabadságjogaiért vívott ádáz csatájáról, aki 1315-ben a pádovai bírók testületének javaslatára megkapta azt a költői babért, amelyre ugyanezen évek alatt, saját városában Dante hiába áhítozott. Kevésbé lényeges, hogy az *Ecerinis*ben, a koszorút hozó tragédiában, a zsarnok Ezzelino alakja nyíltan Cangrande della Scalára utal, akitől Dante a II. Frigyes halála után megingott császári gondolat újbóli kinyilatkoztatását remélte. A Hohenstaufennek uralkodója, *stupor mundi*, 1224-ben egyetemet alapított Nápolyban azzal a feladattal, hogy olyan jogtudósokat és köztisztviselőket képezzen, akik képesek a feudális és püspöki struktúrákkal szemben közvetlen kormányzati felelősséget vállalni. A jogászok, hivatalnokok és udvari emberek egyszerre egy új költészet megalkotói: így a jegyző, Giacomo da Lentini, Stefano Protonotaro, Guido delle Colonne („iudex de Columnis de Messana”, ahogy Dante nevezi a *De vulgari eloquentiában*), Pier della Vigna, aki 1225-től a pápai udvar bírója, és aki mielőtt kegyvesztett lett, hosszú ideig rendelkezett „Federico szívének mindkét kulcsával”. Lírai költeményeket vulgáris olasz nyelven maga a császár és nehéz sorsú fia, Renzo király is írt.

Nem lehet kétségbe vonni Dionisotti kijelentését, amely szerint „az új irodalom folyamatos fejlődése, Sziciliából Itáliába való áttelepülése során, nagyrészt a tanulmányokra és joggyakorlatra nevelt laikusoknak, jogtudósoknak és jegyzőknek köszönhető [...]”.⁴ Valóban, a jog világához tartozik a bolognai Guido Guinizzelli, a firenzei Lapo Gianni és Cino da Pistoia, Francesco d’Accursio tanítványa a Bolognai Egyetemen, és nagy terjedelmű, elismert értékű jogi művek szerzője. Jogi tanulmányokat folytatott Brunetto Latini is, a firenzei commune kancellárja: ő volt az, aki a firenzei kancellária dokumentumaiba bevezette Pier della Vigna *stilus altus*át. Giovanni Villani „a firenzeiek pallérozásának, a helyes beszéd elsajátításának az úttörőjeként” említi, aki „mestere annak, hogy hogyan kell a köztársaságot a politika szerint irányítani”: dicséretre méltó, hogy Dante, elismerve tanításának hatását, egyetlen tökéletes verssorban így foglalja össze: „hogy örökíti meg magát az ember” (*Inf.* XV, 85).

Másrészt, ebbe a skolasztikus értelemben is megszilárdult képbe nehezen talál helyet a *Quando eu stava in le tu’ cathene* című, legújabbban publikált dal. A dal, amely kronológiailag 1180 és 1210 közé tehető „olyan irodalmi kultúrát fejez ki, amely könnyebben elsajátítható a Pó mentén, mint Közép-Itáliában”.⁵ Ez „nagy mértékben megváltoztatná a Kezdetek irodalmának képét”.⁶ Az is igaz, hogy a dalt az előadás pillanatában versbe foglalták, és így ez is a jogtudósok, és jegyzők környezetére utal: legalább is ebben a tekintetben a hagyományos kép valamilyen módon megállja a helyét.

Bizonyára visszavonhatatlanul egyedülálló Szent Ferenc csodálatra méltó *Laudes creatoruma*, amely a hagyomány szerint 1224 és 1226, a szent elhalálózásának éve között

⁴ CARLO DIONISOTTI, *Chierici e laici*, in *Geografia e storia della letteratura italiana*, Torino, Einaudi, 1967, pp. 48–49.

⁵ Cfr. ALFREDO STUSSI, in *Appendice a Antologia della poesia italiana*, szerk. Cesare Segre e Carlo Ossola, *Duecento*, Torino, Einaudi, 1999, p. 612. A Giovanni Muzzioli által felfedezett, és Augusto Campana által ismertetett kódex szövegeit először a STUSSI kiadó publikálta, *Versi d’amore in volgare tra la fine del secolo XII e l’inizio del XIII*, „Cultura neolatina”, LIX (1999), 1–2, pp. 1–42; ezt követi Antonio Ciaralli és Armando Petrucci *Paleografiai jegyzete* (pp. 43–69).

⁶ CESARE SEGRE a már említett *Antológia* előszavában, p. XX.

született meg, és amelyhez még egy másik laudát, az *Audite poverellét*⁷ is hozzá kell tenni. Ez utóbbira nemrég bukkantak rá egy veronai kódexben, és nehezen kerül bele a nagy antológiákba. Ám „a tény tény marad, minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Itáliában a modern nyelven írt költészet és irodalmi műfaj fejlődése elsősorban a laikusok kezdeményezésének volt köszönhető”, még akkor is, ha e világi gondolkodású emberek nem voltak jogtudósok, mint ahogy nem volt az sem Cavalcanti, sem Dante, „irodalmunk legnagyobb laikusa”⁸, bár egyikük másikuk rejtve összetűzésbe került a teológusokkal és filozófusokkal a „nehezen felfogható igazságok”, és a létezés alapvető kérdéseivel kapcsolatban.

Az írók mestersége. Egyházi és világi személyek

A *Színjáték* után senki sem vállalná a kockázatot, hogy összebékítse a költészet feladatát a mesterséggel; a jogtudósok az egyetemek berkeiben maradnak bezárva, mint ahogy a tudósok is, kivételt képez Giovanni Dondi dell’Orologio esete, aki egyrészt a pádovai egyetem orvos professzora volt, másrészt prózában és versben levelezést folytatott Francesco Petrarccal.

Éppen Petrarca hangsúlyozza az író új dimenzióba helyezését abban az időben, amikor az Egyház, a pápai székhely Rómából Avignonban költözésével járó válság ellenére, sokféle akadályt gördített az udvari hivatalok és az egyházi javadalmak munkája elé. Lényeges lehet az is, hogy miután Francescót apja, Petracco jegyző, jogi tanulmányok folytatására sarkallta, először Montpellier-ben, majd Bolognában, bár vonzódást érzett a jog nagy mesterei iránt, 26 évesen egyházi pályát választott, hiszen ez tudta leginkább biztosítani a nagy antik szerzők tanulmányozását elfogadva a tonzúrát, a cölibátus kötelékét és sok más olyan szabályt, amelynek megszegése, bár körületekintést követelt meg, nem jelentett különösebb kihágást. 1337-ben a Sorga forrásánál fekvő házában („solitudo mea iucundissima”) azt a hírt kapta, hogy Avignonban fia született, Giovanni. Az ifjú sajnos nem felelt meg az apa elvárásainak („semmit sem gyűlölt jobban a könyveknél”), ám ezt megfelelően kezelte: egy egyházi javadalommal, a veronai székesegyház kanonoki rangjával, amelyet veronai barátságok útján ért el. 1343-ban megszületett lánya, Francesca, Francescuolo da Brossano későbbi felesége, aki 1366-ban közel hozzá, Velencébe költözött férjével, a kis Elettával és az újszülött Francescóval. Boccaccio látogatása alkalmával elérékenyült attól a mosolytól, amellyel a kislány fogadta; karjai között tartotta, meghatódottan saját alig öt éve elhunyt lánya emlékeitől.⁹

Ha most hozzátesszük, hogy Boccaccio, legalább 1360-tól kezdve egyházi ember volt, mégsem vádoljuk őt kétszínűséggel és korrupcióval, amivel ő az egyházi embereket, főleg a kolduló rendeket illette, mint ahogy Petrarcat sem vádolhatjuk álnoksággal, amikor vitába száll az avignoni pápai udvarral. Mindenképpen szükséges, azonban megállapítani,

⁷ *Parole di esortazione di san Francesco alle „poverelle”, „Forma sororum”, XIV(1977), n. 2, pp. 54–70; első kiadás GIOVANNI BOCCALI, később in „Collectanea franciscana”, XLVIII(1978), pp. 5–29.*

⁸ DIONISOTTI, *Chierici e laici*, pp. 48–49.

⁹ GIOVANNI BOCCACCIO, *Opere in versi, Corbaccio, Trattatello in laude di Dante, Prose latine, Epistole*, szerk. Pier Giorgio Ricci, Milano-Napoli, Ricciardi, 1965, p. 1198.

hogy nem csupán a történelmi feltételek és helyzetek, hanem a személyes választások is sajátosak: nem lehet elkerülni az egybevetést azzal az erkölcsi hajthatatlansággal, amely Danténak szegénységet és megaláztatást hozott.

A fejedelem és az irodalom

Amikor a Szent Szék az Egyházzszakadástól gyötrődött, a signoriák kialakulása a hercegi udvarok felé irányuló irodalmi áramlat megszilárdulásának kedvezett: figyelemre méltó Burckhardt észrevétele, amely szerint a zsarnok és a filozófus között – „mindketten egyenlő mértékben csak saját magukra és tehetségükre számíthattak” – nagyon szoros lehetett a kötelék.

A hercegi vagy kommunális kancelláriáknál vállalt kötelezettségeik mellett, amelyben immár nélkülözhetlenné vált a klasszicitáshoz szorosan kötődő, és a Petrarca által kidolgozott valamint előmozdított új irodalmi és nyelvészeti kánon, az irodalmárok előtt megnyílt annak a lehetősége, hogy egyetemi vagy magán úton oktathassák a már szilárdan gyökeret eresztett *studia humanitatis*. Vittorino da Feltre mellett fontos megemlíteni Guarino Veronesét és Pier Paolo Vergeriót, mindketten tanítványai voltak annak a Giovanni Conversino da Ravennának, akit Boccaccio Firenzében „kis Giovanninak” hívott, így emlékezve Giovanni Budán kapott becenevére, ahol édesapja Magyarország királyának, I. Lajosnak volt személyi orvosa.¹⁰ Vergerio nagy hatással van a Magyarországon elterjedő új levelezési stílus, és főleg a *humanitas* új fogalmának kialakulására, amely a nemesség eszméjét a *virtus* gyakorlásához köti: ez az eszme tűnik ki Vitéz János levélgyűjteményéből, aki Corvin Mátyás tekintélyes kancellárjaként hatékonyan tolmácsolta a király anti-feudális politikáját. Fontos megjegyezni, hogy Vitéz egyházi ember volt, és egyházi pályára szánta unokaöccsét is: az ifjú, hogy a humanista tanulmányok és az új költészet iránti szenvedélyét kifejezze, Janus Pannoniusra latinositotta nevét. Ferrarában Janus a fennkölt *Panegyricus*ban magasztalt Guarino Veronese iskolájában tanult. Pádovában, ahol jogi diplomát szerzett, korán felfedezte Andrea Mantegna génuszát, akinek 1458-ban dícsőítő ódát szentelt. A kanonokság és a dús járadékú püspöki székhelyek (Várad, Esztergom, Pécs) biztonságot és elismerést biztosítottak nagybátnak és unokaöccsnek egyaránt, akik végül egy királyuk elleni összeesküvésbe keveredtek:¹¹ ez bizonyos tekintetben Antonello Petrucci és később Giovanni Pontano esetét idézi az aragón Nápolyban.

A XIV. század első évtizedeiben az Itáliában állomásozó külföldi csapatok és a francia baj óriási mértékű elterjedése (amelynek a veronai orvos, a pádovai egyetem professzora, Girolamo Fracastoro eredeti kutatásokat és egy költeményt is szentelt *Syphilis sive de morbo gallico* címmel), a bizonytalanság érzésének elterjedését eredményezték. Ennek hatására Machiavelli belevetette magát a firenzei köztársaság ügyeibe; majd a Mediciek visszatérése után kidolgozta annak a nagy, világi fejedelemségnek a nemesen utópikus tervét, amely X. Leó pápának, Lorenzo, a Csodálatos fiának a támogatásával megújíthatta volna a VI. Sándor pápa és fia, Cesare Borgia közötti együttműködés csodálatos élményét.

¹⁰ Cfr. GIOVANNI CONVERSINO DA RAVENNA, *Rationarium vite*, Bevezetés, kiadás, jegyzetek szerkesztése. Vittore Nason, Firenze, Olschki, 1986, p. 89.

¹¹ Cfr. RÁBAN GERÉZDI, *Janus Pannonius*, in *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, szerk. Horányi Mátyás és Klaniczay Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, pp. 91–112.

Továbbá arról is tudomásunk van, hogy mily sok rosszat gondolt és írt a papokról a húszas éveiben járó Guicciardini, és, bár „sajátos helyzetéből fakadóan szeretnie kellett nagyságukat”, erős szimpátiát érzett Luther iránt (28. emlék). Mégis amint meghalt szodomita és nagyétkű püspök nagybátyja, azt a tervet dédelgette, hogy megkaparintja egyházi javadalmait: nem azért, hogy kövesse példáját, hanem mert abban reménykedett, hogy egy nap érsek lehet.

A világi arisztokrácia mellett álló egyházi arisztokrácia gondolata áthatja mind Baldesar Castiglione *Cortegianójának*, mind Giovanni Della Casa *Galateójának* az oldalait, valamint tény, hogy az egyházi jövedelem (legalábbis *sine cura animarum*) és a pápai kancelláriában végzett szolgálat sok irodalmár számára díszes és vonzó kikötőt jelentett. Az egyházi státusz elfogadása mindenestre a kiemelkedő személyiségekben belső vívódást okozott, láthatjuk ezt Ariosto esetében, aki meg volt győződve, „egy jó férfi sem lehet tökéletes asszony nélkül az oldalán”, másrészt, viszont püspöki rangra áhítozott. Nem kevésbe nyomta az alávetettség súlya Ariosto vállait, amikor néhány szórványos lázadástól eltekintve, patrónusának, Ippolito d’Este érseknek kellett engedelmessé válnia. Arra a kijelentésére utalok, hogy „egyáltalán nem volt kedve megismerni Budát”, vagyis arra, hogy visszautasította a prelátus kíséretében való részvételt, akinek Magyarországra kellett utaznia, hogy átvegye az Egri püspökség irányítását. A visszautasítást, bármilyen tréfásan hangzik is, a diétával magyarázta – Magyarországon amellet, hogy az ember gyakran arra kényszerül, hogy „sokat és tisztán igyon, minden étel tele van borssal, paradicsommal és más fűszerekkel, amelyektől, káros hatásuk miatt orvosom eltanácsolt” – valamint komolyabb családi érvekkel is indokolta, ám leginkább az tette indokoltá a költő részéről, hogy nem akart elszakadni az asszonytól, akibe kevéssel azelőtt beleszeretett. Érthető, hogy a kompromisszum végül a politika és az irodalom közötti kapcsolatok közvetlen kiépítéséhez vezetett, ahogy az kitűnik az Örjögő Lóránt egyik ismert sorából (XXXV, 26): „Nem volt Augustus oly jóságos, oly szent, / ahogy Vergilius hárfája zengette, / de jó ízlése volt s bocsanatot nyert, / s bűneit a költészet elfeledte.” Ez az ítélet, amely a költő szinte alkimista hatalmának felmagasztalására vezethető vissza, hiszen képes az emberi állapot ólom anyagát arannyá változtatni, Alfieri később lenézett reakcióját váltotta ki, aki úgy értelmezte, hogy minden allegorikus fátylat felfedett. Egy 1786-ban írt szonettben valóban azt veti Vergilius szemére, hogy „szabad versben nincs ízlése”¹². Manzoni reakciója még fanyarabb: „A méltánytalan proskripció megbocsát! Soha Ludovico. Vergilius a találkozó nem tudta megbocsátani magának az érdemtelen hízélgést. Bármennyire szeretik is az emberek a szép verselést, még jobban szeretik a biztonságot, az életet, és az igazság végtelen gondolatait; a szörnyű vérfürdőket pedig egy költő dicséretére el nem felejtik”.¹³

Az írás és a nemesi tudat

A *Del principe e delle lettere* című értekezésében Alfieri egy lucanusi hemisztichonnal kezd („Virtus, et summa potestas non coeunt”)¹⁴, hogy megerősítse a hatalom és a tudás

¹² VITTORIO ALFIERI, *Opere*, szerk. Vittore Branca, Milano, Mursia, 1965, p. 1159.

¹³ ALESSANDRO MANZONI, *Scritti di estetica*, szerk. Umberto Colombo, Milano, Edizioni Paoline, 1967, pp. 507–508.

¹⁴ *Phars.*, VIII, 494–95. Alfierinél az utalás in „Libro VII, Verso 444”.

összeférhetetlenségét, kifogásolva, hogy a nyereségért és a szívességért cserébe még „a legnagyobb elmék is áruba bocsátják magukat, tesznek aztán rossz hírre így szert”. Sajnos igen gyakran előfordul, írja Alfieri, hogy „a legnagyobb elmék nélkülözve jönnek a világra”: nekik azt tanácsolja, hogy saját eszközeikkel ériék el a gazdasági függetlenséget, és amennyiben ez nem lehetséges, hagyjanak fel az „írói tevékenységgel, és keressenek más megélhetési forrást”, inkább, minthogy egy herceg terveit szolgálják ki.

Az írói mesterséget, amelyet a „legnemesebbnek, legfennköltebbnek, legszentebbnek, és szinte isteni hivatásnak tartanak az emberek”, nem tudja méltón gyakorolni az, aki arra kényszerül, hogy konkrét hasznot reméljen a tevékenységéből: „ezt az elvet követve, vizsgáljuk meg, hogy a kiváló költő élhet-e egyáltalán a kolostorok falai között; az érsek egyik titkáráként, akadémiai tagként, udvari emberként, javadalmakra pályázó apátként, apátként, vagy fiúként, avagy férjként, jogtudósként, egyetemi lektorként, újságszerkesztőként, katonaként, bankárként, kísérő lovagként: vagy bármely más személy szerepében, aki alárendeltsége miatt arra kényszerül, hogy a rossz írás szégyenétől rettegjen, vagy hogy kiérdemelje Ő Excellenciája megbecsülését és hírnevét”.¹⁵

Csak a nemesi származás tudja szavatolni az író függetlenségét: feltéve, ha lemond minden tisztségről, „mert minden dolog rossz, amelyet egy valaki el tud venni, és vissza tud adni”.¹⁶ Az alfierii átok egyrészt a Schoenbrunnban élő, művelt királyi költő, klerikus Pietro Metastasio „despota hatalomnak áruba bocsátott vagy eladott műsáját” sújtja, aki Mária Terézia császárné „használati tárgyává”¹⁷ válik, másrészt az olyan írókat, mint a színműíró Goldoni vagy az újságíró Baretti, akik a közönséghez közvetlenül kapcsolódó jövedelemből éltek. A publikum új fejedelemnek nyilvánítható: nem hátrányok nélkül, ahogy jól látta Carlo Tenca a XIX. század közepét vizsgálva, amikor az író, Franciaországhoz képest bizonyos késéssel (gondoljunk csak a Balzac *Illusions perdues*-ében leírt élethelyzetre), már fenn tudta tartani magát az írói jogdíjakból, és függetleníttette magát egy mecénás, világi vagy egyházi személy, oltalma alól: „Az író méltósággal kereste meg a kenyerét, alávétve magát a talpnyalásnak és a hatalom iránti szolgálalkú hódolatnak, és természetesen ez a keresleti forma nem hagyta károk nélkül az irodalmat. Ahelyett, hogy egy úrnak engedelmességet volna, sokakat kellett kiszolgáltatni; és ki tudja, mennyi eltérő elemből tevődött össze ez a meghatározhatatlan lény, amelyet közönségnek nevezünk. Láthatjuk, tehát, hogy a változás nem volt teljes mértékben kedvező”.¹⁸

E fordulattal szembeni ellenállásról tanúskodik gróf Giacomo Leopardi élete: nem csupán az udvari dolgokat és a prelátusi köpenyt utasította el, amelyet fel kellett volna öltenie, ha elfogadja azt az egyházi-udvari állást, amelyért Georg Niebuhr¹⁹, Poroszország nagykövete járt közben a Szent Széknél, hanem a becsületes milánói szerkesztővel, Anto-

¹⁵ ALFIERI, *Opere*, pp. 930–31.

¹⁶ ALFIERI, *Opere*, p. 1003.

¹⁷ ALFIERI, *Opere*, p. 79.

¹⁸ A mai irodalom feltételeiről szóló vita (*Delle condizioni dell'odierna letteratura in Italia*) bevezetesként megtalálható Francesco Domenico Guerrazzi *La battaglia di Benevento* című regényének új kiadásában (Milano, Manini, 1845); cfr. CARLO TENCA, *Saggi critici*, szerk. Gianluigi Berardi, Firenze, Sansoni, 1969, pp. 283–84.

¹⁹ Cfr. Az 1823. augusztus 4-i, Pietro Giordaninak címzett levél in GIACOMO LEOPARDI, *Tutte le opere*, szerk. Walter Binni, I, Firenze, Sansoni, 1969, p. 1169.

nio Fortunato Stellával²⁰ kialakult kapcsolatból kiderül, hogy képtelen volt megfelelően viszonyulni az új kulturális ipar szükségleteihez is. Az alkalmatlanság érzés gyökereinél nem lehet nem észrevenni a nemes-író még mindig alfierii felfogását, amelyet egy 1827-es megjegyzés jól mutat: „Talán Galileónak nem sikerült volna a filozófia és az emberi szellem első reformerévé válnia, vagy legalábbis nem ilyen szabadon, ha a sors nem nemesi sarjnak rendelte volna el”. E gondolat mellett egy évvel később is kitartott egy megjegyzés erejéig, amelyben Leopardi kijelenti, hogy Scipione Maffei márki „szabad, őszinte, elfogulatlan és eredeti kritikájában” és a Camerinói hercegek családjához tartozó Alfonso Varano költészetének „vakmerő és őszinte színében” elismeri „a nemesnek született embert”.²¹ Hasonló véleményről adnak tanúbizonyságot azok a nemrégiben napvilágra került szabad verssorok, amelyeket Manzoni egy Claude Faurielnek ajándékozott Alfieri kötetben – benne a *Del principe e delle lettere* – jegyzett le.²² A verssorok 1807-ből származnak; ám a *Jegyesek* nem engedélyezett kiadásai miatt nem titkolt csalódottság után is, az 1866-os berni egyezményen nemzetközileg is elismert szerzői jogokról folytatott vitában való részvétele alkalmával, 1862-ben, Manzoni visszautasította az „irodalmi tulajdonnak hamis értelmet” adó, tisztán gazdasági logikát, valamint a mű *köztulajdonba* kerülésének szó szerinti lehetőségét.²³

Párt, állam és digitális világ között

Másrésről érthető, hogy az író világi és egyházi fejedelmektől való függését negatív értelemben is kapcsolatba hozták a Risorgimento felszabadulási mozgalmával. Az irodalmárok, mint a zsoldosvezérek, azt szolgálták, aki jobban fizetett. Francesco De Sanctis nem ért egyet Machiavellivel, aki szerint „a haza autonóm és független nemzetként egy moralitás és törvény felett álló istenséget testesít meg”. 1870. szeptember 20-án úgy tör be Machiavelli az olasz irodalomtörténetbe, mint a rohamlövészek a Porta Piánál: „most amikor írok, távoli harangszót hallok, és az olaszok Rómába érkezését adják hírül. Az átmeneti hatalom megbukik. Mindenki éljenez, az olasz egységet üdvözli. Dicsőség Machiavellinek”.²⁴

Ugyanakkor De Sanctis, írásának utolsó oldalain úgy tűnik, visszakozik Machiavelli elképzelésének szélsőséges következményeitől, akinek írói tapasztalata, De Sanctiséhoz

²⁰ AUGUSTO SERAFINI, *Il veneziano Antonio Fortunato Stella editore di Leopardi*, „Ateneo veneto”, 24 (1986), 1–2, pp. 131–142.

²¹ Cfr. *Zibaldone*, 4241 e 4419, in LEOPARDI, *Tutte le opere*, II, pp. 1126–27 e 1196.

²² Cfr. *Manzoni inedito*, Giancarlo Vigorelli előszava, Franco Gavazzoni bevezetése és szövegmagyarázata, Milano, Centro Nazionale di Studi Manzoni, 2002, különösen a 6–10 verssorok: Nem mindennapi könyvet ajándékozok neked, amelyet az eladó minden nap mutogat a tömegnek a kristályvitrinből; hanem barbár tüzek és rabló kezek ritka és értékes kincsét”.

²³ MANZONI, *Lettera al Signor Professore Girolamo Boccardo intorno a una questione di così detta proprietà letteraria*, in *Opere varie*, Milano, Stabilimento Redaelli dei fratelli Rechidei, 1870, p. 767.

²⁴ FRANCESCO DE SANCTIS, *Storia della letteratura italiana*, szerk. Gianfranco Contini, Torino, UTET, 1968, pp. 381, 520, 551. Korábban már Ippolito Nievo is kijelentette az évtizedekig kiadatlan, majd először 1929-ben Riccardo Bacchelli által „A kortárs írók választotta olasz írók legszebb munkái” című sorozatban megjelentetett *Frammento sulla rivoluzione nazionaléban*, hogy a néptömegek hiánya a forradalmi mozgalmából nehezítette a politikai helyzetet.

hasonlóan, az államférfi életével keveredik. Az egyén és állam közötti ellentét feloldása, a két szerep következetes összevegyüléséből, Gabriele d'Annunzio életében valósul meg, aki a fiumei kaland után politikai alternatívát ajánl a liberális állammal és a fasiszta mozgalommal szemben. Machiavelli újraértelmezése révén hasonló feloldást kísérel meg Antonio Gramsci, aki a „fejedelem-mítoszban” nem „valóságos személyt, konkrét egyént” lát, hanem egy olyan „szervezetet”, vagyis pártot, amely arra hivatott, hogy „az emberi tudatban az istenség vagy a kategorikus imperatívusz szerepét” vegye át. E „modern Fejedelem a modern világiasság alapja”, akinek kötelessége megszervezni „egy intellektuális és morális forradalmat”, vagyis szabad teret kell teremtenie a kollektív nép-nemzeti akarat további fejlődésének, hogy a modern polgárság legfennköltebb és legteljesebb formája válhasson meg²⁵: nyilvánvaló a folyamatban organikus résztvevő író szerepe. Még következetesebbnek és sarkalatosabbnak tűnik ebben az irányban Giovanni Gentile elképzelése, aki szerint „minden egyén politikai cselekvő, államférfi és szíven viseli az Állam sorsát, ő maga az Állam [...] Az Állam ezért nem *inter homines* hanem *in interiore homine*”.²⁶

Ez a bizonyosság, még mielőtt a drámai történelmi események megpecsételték volna sorsát, Svevo és Pirandello színház- és regényírói munkájában is feltűnik, akik az egyén feloldódásának, a valóság megismerhetetlenségének érzését, és a személyiség építőelemül szolgáló betegség tapasztalatát örökítették meg.

Napjainkban az új fejedelem, akivel az írónak szembesülnie kell, a digitális világ, és a hiperszöveg mindenekfelett álló hatalma. A klasszikus filológus még beszélhetett a *sámítógépről, mint társszerzőről*, ám, ahogy egy művelt, agyafúrt prózáíró ironikusan megjegyezte: az új, modern informatikai eszközök segítségével, ma Leopardi „a *Végtelen* tengerén hajókázhatna anélkül, hogy hajótörést szenvedne” és bárki megtehetné, hogy Ungarettihez hasonlóan, ám „a maga módján világosodjon meg a végtelenből, az informatika végtelenségéből.”²⁷ Természetesen az író remélheti, hogy a múlt tapasztalatához mérten, érdemben kapcsolatba kerülhet ezzel a modern fejedelemmel, hivatkozva arra az egyszerűsége, amellyel Dante művének legutolsó gondolatát fogalmazta meg, amikor a *Paradicsomot* Cangrande della Scalának ajánlotta: „*removere viventes in hac vita de statu miserie et perducere ad statum felicitatis*”.²⁸ E dantei sor után idézhetnénk egy híres Dante-kutató, Mario Apollonio 1943-as felszólalását, aki Olaszország katasztrófájáról és

²⁵ ANTONIO GRAMSCI, *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno*, Roma, Editori Riuniti, 1974, pp. 20–22.

²⁶ A *Diritto e politicából* (1930), idézet: NORBERTO BOBBIO, *Profilo ideologico del Novecento italiano*, Torino, Einaudi, 1986, pp. 134–136. Még kifejezőbb Benito Mussolini a *Fejedelemről* alkotott antihumanista értelmezése egy 1924-ben, a „Gerarchiában” megjelent cikkében, amely (Ugo Foscolo, Giuseppe Ferrari, Francesco De Sanctis és Alfredo Oriani *Értelmezései* mellett) található egy Milánóban, a Libreria d'Italia által, 1930-ban kiadott antológiában, p. 477: „A Fejedelem szót Államként kell értelmezni. Macchiavelli elméletében a fejedelem az Állam. Míg az egyének saját egoizmusuktól hajtva a szociális atomizmusra törekednek, az Állam szervezetet és korlátot képvisel”.

²⁷ Cfr. ONOFRIO VOX, *Variae lectiones nell'era dell'elettronica*, és MARIANELLO MARIANELLI, *Dialogo tra la Penna e il Computer*, in *Strumenti vecchi e nuovi per lo studio della letteratura italiana*, szerk. Raffaele Ruggiero, Lecce, Edizioni Pensa Multimedia, 2007, pp. 101, 141.

²⁸ DANTE ALIGHIERI, *Epistola a Cangrande*, szerk. Enzo Cecchini, Firenze, Giunti, 1995, pp. 16–17.

az értelmiség felelőségéről így nyilatkozik: „a múlt végigkísér minket, a természet és a történelem öröksége bekerít minket; de semmi sem veszi le rólunk annak a kötelességét, hogy mint egyének, és mint nép elismerjük azt az erkölcsi küldetést, hogy a szépség csábításának ellenálljunk. A szépségnek két oldala van: egy belső, és ez az igazság; egy külső, és ez a forma. Inkább eltékozoljuk a forma varázsát, öreg életünk idilli világát, minthogy lemondjunk az igazságról” (*Critica ed esegesi*, Firenze, Marzocco, 1947, pp. 173–174).

SZILÁGYI ANNAMÁRIA fordítása

